

Hegelovo poimanje početka

IVAN LORGER

Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Borongajska 83d, 10000 Zagreb

ivan2_@net.hr

SAŽETAK: Osnovna je intencija rada analiza Hegelove kratke uvodne rasprave – *S čime se mora učiniti početak znanosti?* koja se nalazi u njegovu djelu *Znanost logike*. Prije će provođenja same analize biti pojašnjena dva pojma: pojam logike (*Logik*) i pojam početka (*Anfang*). Nakon provedenih pojašnjenja pristupit će se samoj analizi. Hegelovo će započinjanje logike biti razmotreno u svjetlu razlikovanja: neposrednosti i posredovanja. Pri provedbi analize bit će razmotreno određenje početka kao onoga posredovanog i neposrednog. U prvom će se slučaju razmotriti mogućnost određenja početka kao posredovanog *apsolutnim znanjem* ili kao posredovanog *apsolutnom idejom*. U drugom će se slučaju razmotriti mogućnost određenja početka kao onoga neposrednog koje je omogućeno “samovoljnom odlukom” da se promatra mišljenje kao takvo. Ono neposredno time se određuje kao čisti bitak. Nakon što se pruži značenje koje leži u podlozi “samovoljne odluke” razmotrit će se implikacije započinjanja putem čistoga bitka što će ujedno biti i odgovor na pitanje što znači započeti s čistim bitkom. Odgovoru će prethoditi pojašnjenje zamisli da filozofija mora započeti ne pretpostavljajući ništa. Na kraju ću rada argumentirati da se započinjanje može ponajbolje razumjeti u svjetlu imanentnoga logičkog napredovanja te uzimajući u obzir da su pojmovi neposrednosti i posredovanja kod Hegela *nerazdvojeni i nerazdvojni*, dat ću odgovor na pitanje zašto se ipak takvo razdvajanje na samome početku zahtijeva.

KLJUČNE RIJEČI: Logika, početak, neposrednost i posredovanje, čisti bitak, imanentno logičko napredovanje.

I.¹

Neophodan je zadatak da se u uvodnim riječima pojam početka, čija značenja i njegova određenja čine specifičnu temu ovoga rada kontekstualizira i dovede u vezu s djelom u kojemu se on razmatra te s misliteljem čije je to djelo. Djelo o kojemu je riječ jest Hegelova *Znanost logike*² (*Wissenschaft der Logik*) koja je podijeljena na tri dijela: na nauk o bitku (*Sein*) i na nauk o biti (*Wesen*) koji sadržavaju objektivnu logiku (*Die objektive Logik*) te na nauk o pojmu (*Begriff*) koji sadrži subjektivnu logiku (*Die subjektive Logik*). Hegelova određenja onoga što treba važiti kao početak znanosti sažimaju se u pitanju – *S čime se mora učiniti*

¹ Iskoristio bih ovu priliku i zahvalio se doc. dr. sc. Igoru Mikecinu što je imao strpljenja čitati moje prve korake u razumijevanju Hegelove filozofije te što mi je pravovremeno dao niz korisnih sugestija. Također zahvaljujem se i dr. sc. Marie-Élise Zovko. Ipak, kako ovaj rad nisu imali priliku pročitati prije njezove izdavanja, za sve možebitne propuste u njemu preuzimam potpunu odgovornost.

² Zbog ekonomičnosti pri budućem referiranju na *Znanost logike* upotrebljavat ću samo – *Logika* (osim onda kada puni naslov ne pridonosi smislu onoga što je rečeno ili kada procijenim da je stilski prikladnije).

početak znanosti (Womit muß der Anfang der Wissenschaft gemacht werden?) što je ujedno naslov uvodne kratke rasprave koja se nalazi u prvom dijelu *Znanosti logike*, a koja prethodi ekspliciranju onih kategorija koje su bile imanentno prisutne u kategoriji bitka. Analiza spomenute rasprave čini okosnicu ovoga rada. Prije no što se toj analizi pristupi od nemale je važnosti pružiti pojašnjenje dvaju pojmova: logike (*Logik*) i početka (*Anfang*). Zahtjev za pojašnjenjem pokazuje se neophodnim iz razloga što se u kontekstu Hegelove filozofije značenja tih pojmova uvelike razlikuje od značenja koja se tim pojmovima pridaju u kontekstu suvremene filozofije. Iako i pojam – znanost (*Wissenschaft*) očituje podjednako, ako ne i veće razlikovanje u značenju s obzirom na kontekst u kojemu se upotrebljuje u ovome radu, ipak se neće ulaziti u detaljnije pojašnjenje njegova značenja. Za potrebe ovoga rada dovoljno je reći da novovjekovni projekt u kojemu bi filozofija trebala postati znanost Hegel prihvaća kao svoj navlastit zadatak, naime “[s] urađivati na tomu da se filozofija približi obliku znanosti – cilju da bi ona mogla odbaciti svoje ime *ljubavi* prema *znanju* i da bude *zbiljsko znanje* – jest ono što sam sebi stavio u zadatak.”³ Unatoč Hegelovoj neospornoj očaranosti antikom i u njoj posve drukčijem poimanju biti filozofije, a koje je sadržano već u njenom nazivu (ljubav prema mudrosti), Hegel ipak nastoji da “filozofija postane i prava strogo pojmovna znanost”.⁴ Imajući to u vidu Hegelovo pitanje čime učiniti početak znanosti može se prilično uspješno prevesti u pitanje čime učiniti početak filozofije. Zamjenjivanje jednog pojma drugim, a da se pri tomu ne mijenja značenje ne može se međutim uspješno provesti na primjeru *Znanosti logike*. Takva vrst zamjenjivanja rezultirala bi sintagmom *Filozofija logike* ili *Filozofska logika* što ima svoje značenje koje ne odgovara onomu koje ima Hegelova logika. Koje značenje, tj. koje su osnovne karakteristike Hegelove logike, bit će rečeno u sljedećim odlomcima.

II.

Pri davanju se opće ocjene što Hegelova logika *jest* čini za početak ponajboljim poći od onoga što ona *nije* i to iz razloga što oko ovoga posljednjeg postoji poprilično suglasje među tumačima Hegelove filozofije, dok kod onog prvog, onoga što ona *jest*, teško je govoriti o suglasju. Ona nije tradicionalna logika te također nije suvremena simbolička logika. Takva općenita karakterizacija onoga što Hegelova *Logika nije* jednim dijelom proizlazi već iz letimičnoga pregleda njezina sadržaja, osobito onoga objektivne logike. Teško bi, ako ne i neobično, bilo tvrditi

³ Hegel (2003 [1832]: 5-6).

⁴ Filipović (1962: 96).

da su kategorije bitka (*Sein*), ništa (*Nichts*), postajanja [bivanja] (*werden*),⁵ konačnosti (*Endlichkeit*), beskonačnosti (*Unendlichkeit*) itd. one koje su od primarnoga interesa bilo tradicionalne logike, bilo suvremene simboličke logike.⁶ Drugim dijelom takva karakterizacija pronalazi svoje opravdanje u Hegelovim navodima da je logička znanost ona “koja sačinjava pravu metafiziku ili čisto spekulativnu filozofiju”,⁷ tj. “objektivna logika štoviše stupa na mjesto negdašnje *metafizike*”.⁸ Ona (objektivna logika) u skladu s diobom metafizike na opću i one posebne zahvaća predmet ontologije (opće metafizike) – koja istražuje “narav onoga *ens uopće*”, a koje (*ens*) “u sebi obuhvaća kako *bitak* tako i *bit*”.¹⁰ Konjunkcijom tako pojmljene znanosti s tvrdnjom da je znanost logike znanost mišljenja koje ima mišljenje za svoj predmet povlači zaključak da je Hegelova *Znanost logike* logika i metafizika, tj. ontologijska logika.

U Houlgateovoj interpretaciji takav ontologijski karakter Hegelove logike temelji se na tvrdnji da je u *Logici* dan osnovni prikaz strukture bitka, ali *ujedno* i mišljenja te da od početka pa do kraja ona eksplicira ono što je implicitno u neodređenom *mišljenju* bitka i u *bitku* kao takvom. Od samoga početka ona (*Logika*) pretpostavlja da je struktura mišljenja (naše *nedvojbenosti* bitka) identična sa strukturom bitka kao takvim. Hegelova je metoda, prema Houlgateovoj interpretaciji, imanentna i napredujuća (*developmental*) što drugim riječima znači da kategorije koje slijede ne konstituiraju uvjete onih koje im prethode, nego one ekspliciraju ono što je implicitno u tim prijašnjim kategorijama. Kategorije su dakle forme mišljenja, ali *ujedno* i struktura bitka kao takvog. Svaka kategorija u *Znanosti logike* je određena ontološka struktura, odnosno aspekt onoga što *jest* kao što je i svaka kategorija pojam koji upotrebljavamo da bismo razumjeli svijet. U *Logici* je na djelu kako konceptualna analiza svojstvena transcendentalnoj filozofiji, tako i deskriptivan prikaz onoga što *jest*. Nijedna dakle strana ni ona normativna, ni ona deskriptivna ne smije biti odbačena u korist jedne ili druge.¹¹

“Transcendentalna” interpretacija Hegelove filozofije pa time i njegove logike ponajbolje je argumentirana u Pippinovim djelima. Njegove su osnovne hipote-

⁵ Kategoriju *werden* Bosto prevodi riječju *postajanje*, dok je Barbarić prevodi riječju *bivanje*. Marie Elise-Zovko mi je pak predložila da bi ju trebalo prevesti riječju - *nastajanje* (engleski - *becoming*, grčki - *gignesthai*). Ipak, ako se ona prevede kao *nastajanje* kako njezino značenje razlikovati od *entstehen* (engleski - *coming-to-be*), a što je moment kategorije *werden*? S druge strane, prevoditeljsko rješenje putem riječi *bivanje* nije posve lišeno određenih implikacija. O tome vidi u (Kangrga, 2000: 527). Kako prevode nije i nazivlje ne čini ili bitno ne pridonosi razvijanju argumentacije, u ovome ću radu navoditi oba prevoditeljska rješenja pri tome ne pretendirajući na točnost kako jednoga, tako ni drugoga.

⁶ Naziv se “tradicionalno” u ovome kontekstu upotrebljava u svrhu označavanja onoga razdoblja u povijesti logike do Kanta, dok se “suvremenost” pobliže određuje nazivom “simboličko”.

⁷ Hegel (2003 [1832]: 5).

⁸ Hegel (2003 [1832]: 48). U *Enciklopediji filozofijskih znanosti* Hegel navodi da se “logika poklapa s metafizikom, znanosti o stvarima shvaćenim u *mislima*.” Hegel (1987 [1830]: 56, § 24).

⁹ Hegel (2003 [1832]: 48).

¹⁰ Hegel (2003 [1832]: 48).

¹¹ Houlgate (2006: 115-117, 436-438).

ze da je namjera Hegelove logike odrediti uvjete pod kojima svaki subjekt mora misliti kako bi imao predmetnu spoznaju uopće te da kategorije izložene u *Logici* konstituiraju te uvjete koje nisu određenja bitka kao takvog, nego *pojmovi* samosvjesnoga mišljenja. Hegelova je metoda, prema Pippinovu viđenju, transcendentalna i regresivna u tom smislu da počinje s pukim mišljenjem bitka da bi *se* potom *vratila* u fundamentalnije uvjete u mišljenju kategorije opstojanja. Kategorije se koje slijede pokazuju kao pretpostavljene onima koje im prethode u Hegelovu sistemu. Dakle, Hegel je prema Pipinovu viđenju transcendentalni filozof koji razotkriva konceptualnu shemu koja nam je potrebna ako o ičemu želimo suditi kao o određenom predmetu (*Gegenstand*).¹²

Osim ta dva viđenja Hegelove *Znanosti logike*, ontološkoga i transcendentalnoga, a imajući u vidu da objektivna logika ne zahvaća samo opću metafiziku, nego “obuhvaća i ostalu metafiziku utoliko što je ova nastojala čistim misaonim formama shvatiti posebne, ponajprije iz predodžbe uzete supstrate, dušu, svijet, Boga”¹³ te pozivajući se na često citirano mjesto da je logički sadržaj “*prikaz Boga kakav je on u svojoj vječnoj biti prije stvaranja prirode i nekog konačnog duha*”¹⁴, Hegelova je *Logika* osim što je metafizika i logika ujedno i ponajprije teologija, a samim time i svojevrsna ontoteologija.¹⁵ Nakon što se pružilo pojašnjenje značenja logike – ostaje potrebnim pojasniti i značenje drugog pojma, tj. pružiti prikaz različitih mogućnosti poimanja početka.

¹² Pippin prema: Houlgate (2006: 137-143, 436). Drukčije rečeno – Pippin zanemaruje deskriptivan aspekt Hegelove logike u korist normativnog.

¹³ Hegel (2003 [1832]: 48-49).

¹⁴ Hegel (2003 [1832]: 31).

¹⁵ Takav pristup Hegelovoj logici Houlgate naziva ortodoksnim. (Houlgate, 2006: 54-59). Sistematizaciju različitih pristupa Hegelovoj filozofiji, a time dakako i pružanje odgovora na pitanje što njegova logika *jest*, mogu se slijedeći Reddinga podijeliti na tri dominantna pristupa. Prvi je tzv. tradicionalni metafizički pristup Hegelu u kojemu je naglašen metafizičko-religiozan aspekt njegove filozofije. Od interpretacija na engleskom govornom području koje potpadaju pod ovaj tzv. tradicionalni metafizički pristup Redding izdvaja onu Charlesa Taylora i Fredericka Beisera, dok u njemačkom govornom području izdvaja onu Rolf-Petera Horstmanna. U sklopu tih interpretacija *Logici* se uz njen metafizički i logički karakter pridaje i njen napose teologijski karakter. Drugi je pristup tzv. ne-metafizički (post-Kantovski) u kojemu je osnovna ideja vodilja naglasiti kontinuitet Hegelove filozofije s Kantovom kritičkom filozofijom. Od prominentnijih interpreta toga pristupa Redding izdvaja Roberta Pippina, Terryja Pinkarda i Roberta Brandomana. U tom sklopu interpretacija *Logici* se pridaje ne-metafizički transcendentalni karakter. Treći je pristup tzv. *revidirani* metafizički pristup Hegelu i nastaje kao svojevrsna reakcija na ne-metafizičku interpretaciju. Njihova osnovna ideja leži u tvrdnji da je Hegel odbacio Kantov anti-metafizički stav te da je etablirao metafizički program izvorno izveden iz Aristotelove filozofije, doduše na novim temeljima, stoga ih se još naziva i “neo-Aristotelovcima” i “konceptualnim realistima”. Od značajnijih interpretacija koji potpadaju pod *revidirani* metafizički pristup Redding navodi one Roberta Sterna, Kenneth Westphal i James Kreinensa. Njihova je karakterizacija *Znanosti logike* ontologijska, tj. konceptualno realistička, ali *ujedno* i transcendentalna, Redding (2010).

III.

Da su posrijedi uistinu mnogostruke mogućnosti postavljanja pitanja što je početak svjedoči pitanje, koje se kao prethodno nameće, o početku filozofiranja kao takvog. Ako je tako da sve znanosti i sva umijeća svjedoče određeni odnos spram svijeta i napose spram svojega predmeta, onda i filozofija jest određeni odnos spram svijeta koji se očituje u filozofiranju. Kako započinje filozofiranje i što čini njegovu bitnu razliku spram bilo kojega drugog odnosa pitanje je koje prethodi onomu što će se uzeti kao početak nekog određenoga filozofijskog sustava ili početkom određenoga načina govora. Tako pojmljen početak kod Platona i Aristotela određen je kao čuđenje (*thaumazein*) “nad time što uopće postoje mnoga pojedinačna i vremenita bića te što postoji nastajanje”.¹⁶ Preostaje ipak ispitati koja su daljnja značenja sadržana u pojmu početka.

Različite mogućnosti poimanja početka proizlaze već iz toga što se on određuje s obzirom na ono čega je on početak. Postavljaju se pitanja početka svijeta, organskoga života, spoznaje, *osnove* ili *temelja* iz kojega je izvedeno sve ono što jest i zbog kojega jest upravo na način na koji jest. Pitanja se time ne iscrpljuju. Pitanje početka pitanje je što je *uzrok* određenog *događanja*, učinka koje ima uzrok za svoj početak ili *razloga* iz kojega je posljedica izvedena odnosno na razlogu kao početku *zaključivanja* utemeljena. Iz različitih mogućnosti poimanja proizlaze različiti načini govora o početku. To su redom kozmološki, biološki, epistemološki, ontološki, kauzalni načini govora i tako redom. Ako se poimanje početka ne određuje s obzirom na ono što počinje, onda je riječ o početnosti kao takvoj. Takvoj vrsti pružanja značenja osobito je sklon Gadamer:

Biti početno podrazumijeva nešto što još uvijek nije određeno u ovom ili onom smislu, nešto što još uvijek nije određeno u pravcu ovoga ili onoga kraja, ili nešto što još uvijek nije određeno sukladno ovom ili onom prikazu. To znači da su mnogi nastavci – s mjerama, dakako – još mogući. Možda ovo, i ništa osim ovoga, jest istinski smisao ‘početka’. Da se zna početak neke stvari znači da ju se zna u njenoj mladosti, čime je u čovjekovu životu mišljena faza u kojoj još uvijek nisu učinjeni konkretni i određeni razvojni koraci. Mlad čovjek je u neznanju, ali se ujedno osjeća potaknutim zauzeti se za mogućnosti koje pred njim stoje.¹⁷

Usporedbom početka s čovjekovom mladošću pojmu početka pridano je egzistencijalno-antropološko značenje. Samo se u odnosu na čovjeka problematika početka pokazuje kao stalna obuzetost onime od kuda dolazi i kamo ide. U odnosu na njega početak se u historijsko-vremenskom značenju pokazuje kao *otvoren*, ujedno nerazdvojan s krajem i to stoga što je “anticipacija kraja pretpostavka (...) za konkretni smisao početka.”¹⁸ Nerazdruživost toga trodijelnog i u svojim dijelovima međuvišnjog značenje početka prema Gadameru se pokazuje kao njegovo ponajbolje odre-

¹⁶ Halder (2002 [2000]: 274).

¹⁷ Gadamer (2000 [1996]: 17-18).

¹⁸ Gadamer (2000 [1996]: 15).

đenje.¹⁹ Ne bi smjelo ostati previđeno da se u dosadašnjem pružanju različitih mogućnosti poimanja početka nije kazalo koje je povijesno podrijetlo riječi početak.

Riječ *početak* ima svoje podrijetlo u grčkoj riječi *arche* te u latinskoj *principium*. Isto podrijetlo imaju riječi *načelo* i *princip*. Dakako, to nisu samo tek riječi, nego pojmovi čije je značenje fundamentalno za razumijevanje povijesti filozofije i za filozofiranje uopće. Načela (počela) se obično distingviraju s jedne strane na ona logička i epistemološka gdje su opća načela zakoni, tj. aksiomi, a s druge na ona ontološka gdje načela (počela) su realna počela odnosno temelji bitka.²⁰ Riječ *princip* također ima svoje podrijetlo u grčkoj riječi *arche* koja ima dva značenja “*principium* u vremenskom smislu izvora i početka te *principium* u spekulativnom, logičko-filozofskom smislu.”²¹ Na djelu je slično podvajanje na ono logičko-epistemološko značenje i ono ontološko. Dvije različite mogućnosti poimanja onoga što je *principium* (*Prinzip*) Hegel izražava tako što kaže “[p]rincip je nekako određeni *sadržaj*, – voda, Jedno, nus, ideja, – supstancija, monada itd. ili ako se odnosi na narav spoznavanja pa time treba više biti kriterijem negoli objektivnom odredbom, – mišljenje, zrenje, osjećanje, Ja, subjektivnost sâma.”²² Posrijedi su dva različita pristupa početku u smislu principa koji se ne bi trebali shvaćati kao jedno o drugome posve neovisnima. Razlog za to leži u zamisli da princip nije tek samo *subjektivni početak* nego i “*objektivni, početak svih stvari*”²³ u čijoj je potrebi interes za njim usmjeren na ono što je “*apsolutni temelj svega*”.²⁴ U onomu što je apsolutni temelj svega uočava se potreba za sjedinjenjem metode i sadržaja, forme s principom tako “*princip* također treba biti početkom i time što je *prius* za mišljenje, a također ono *prvo* u *hodu* mišljenja.”²⁵

IV.

Gore iznesena Hegelova poimanja principa svakako jesu određena poimanja početka, no u kratkoj je raspravi *S čime se mora učiniti početak znanosti?* riječ o drukčije pojmljenom početku, o logičkom početku “koji se treba uzeti ili kao rezultat na posredovan način ili kao pravi početak na neposredan način.”²⁶ Tako je pojmljen

¹⁹ Gadamer navodi tri značenja početka. Prvo je historijsko-vremensko značenje, drugo je refleksivno značenje s obzirom na početak i kraj te je treće ono značenje početka koji još ne zna kako se nastavlja dalje. Pri tome ističe da nijedno od ta tri značenja ne smije biti odvajano jedno od drugoga, nego da se moraju razumjeti kao tri strane jedne te iste stvari, Gadamer (2000 [1996]: 20). Iako je Gadamer prije sve zainteresiran za početak filozofije, točnije za početak filozofije kod predsokratovaca, držim da se gore navedeni model da uspjesho aplicirati na čovjekov život, tj. egzistenciju.

²⁰ “Oštrije razlučivanje između ‘isključivo’ logičkoga načela i realnoga počela izranja istom u tijeku novovjekovne povijesti razdiobe na bitak i mišljenje, logiku i ontologiju.” Halder (2002 [2000]: 228).

²¹ Gadamer (2000 [1996]: 12).

²² Hegel (2003 [1832]: 53).

²³ Hegel (2003 [1832]: 53).

²⁴ Hegel (2003 [1832]: 53).

²⁵ Hegel (2003 [1832]: 54).

²⁶ Hegel (2003 [1832]: 54).

početak ujedno početak filozofije, a pokušaj određenja onoga što neodređeni subjekt *jest* i određenja svega onoga što taj neodređeni subjekt *nije* u pitanju *S čime se mora učiniti početak znanosti?* koje ujedno nosi naslov ove rasprave čini njezin osnovni smisao. Ono je nešto neposredno ili nešto posredovano, a lako je pokazati “da to ne može biti niti jedno niti drugo; time se opovrgava jedan ili drugi način počinjanja.”²⁷ Prije no što se pokaže što je to i što nije to nešto neposredno ili posredovano, a što će se uzeti za početak filozofije, pokazuje se neophodnim preliminarno razjasniti značenje tih dvaju pojmova.

Pojmovi su neposrednosti (*Unmittelbarkeit*) i posredovanja (*Vermittlung*) u kontekstu Hegelove filozofije uvijek upućeni jedno na drugo – nema neposrednosti koja već nije posredovana, kao ni posredovanosti koja ne teži daljnjemu posredovanju. O upućenosti jednoga pojma na drugi Hegel navodi da se:

može navesti samo to da nema ničega, ničega na nebu ili u prirodi ili u duhu ili gdje god bilo, što ne sadrži jednako tako neposrednost kao i posredovanje, tako da se obje odredbe pokazuju kao nerazdvojene i nerazdvojne a ona se suprotnost pokazuje kao nešto ništavno.²⁸

U tim se riječima, s jedne strane očituje osebjnost Hegelova shvaćanja ta dva temeljna pojma filozofske refleksije koja su nepojmljiva u odvojenosti jednoga od drugoga, no ujedno nisu ni posve svediva jedno na drugo. S druge strane, u njima se očituje Hegelov otklon i protivljenje od pozitivističkoga stremljenja k onome što je neposredno “dano” bilo ono shvaćeno kao empirijski dano u iskustvu ili kao apriorno u transcendentalnoj refleksiji. Naime, prema Hegelu posredovanje se “ne događa kroz neko samostojno ‘treće’, nego upravo kroz sâmo to koje se treba posredovati. Svekolika samostojna neposrednost (supstancijalnost) naizgled se želi ‘dokinuti’ (u trostrukom smislu nijekanja, očuvanja i uzdizanja/produblivanja).”²⁹ Dakle, suprotnost posredovanja od neposrednosti jest oprečnost koja sama po sebi zahtijeva posredovanje koje rezultira time da je – *sve* – neposredno i posredovano – *ujedno*.³⁰

V.

Tek u kontekstu tako pojmljene oprečnosti pitanje hoće li se za početak filozofije uzeti ono neposredno ili ono posredovano, kao i pitanje koja je uloga *Fenomenologije duha*³¹, u započinjanju logike zadobivaju svoj puni smisao. Potonje se nadalje raščlanjuje u pitanje treba li se rezultat *Fenomenologije* (apsolutno znanje) uzeti

²⁷ Hegel (2003 [1832]: 53).

²⁸ Hegel (2003 [1832]: 54).

²⁹ Halder (2002 [2000]: 235).

³⁰ Inwood (1992: 184).

³¹ Zbog ekonomičnosti pri budućem referiranju na *Fenomenologiju duha* upotrebljavat ću samo – *Fenomenologija* (osim onda kada puni naslov ne pridonosi smislu onoga što je rečeno ili kada procijenim da je stilski prikladnije).

kao pretpostavku logike pa samim time i kao njen početak ili je logički početak moguće učiniti bez pretpostavljanja rezultata do kojega se došlo u *Fenomenologiji*. O odnosu *Fenomenologije duha* i *Znanosti logike* Hegel navodi:

Početak je *logički* time što treba biti učinjen u elementu za sebe slobodno bivstvujućeg mišljenja, u *čistome znanju*. On je ovim *posredovan* time što je čisto znanje zadnja, apsolutna istina *svijesti*. U Uvodu je primijećeno da je *Fenomenologija duha*, znanost *svijesti*, prikaz toga da svijest za rezultat ima *pojam znanosti*, to jest, čisto znanje. Logika utoliko za svoju pretpostavku ima znanost pojavljujućeg duha koje je čisto znanje, kao što sadrži i pokazuje njegovo posredovanje uopće (...) U onoj je raspravi neposredna svijest također to što je u znanosti prvo i neposredno, a time i pretpostavka; ali u logici je pretpostavka to što se iz onoga razmatranja pokazalo kao rezultat – ideja kao čisto znanje.³²

Dakle, *Fenomenologija* koja započinje s neposrednim bitkom empirijske osjetilne svijesti kulminira u apsolutnom znanju koje je pretpostavka i koje posreduje logički početak.³³ Apsolutno znanje o kojemu je riječ jest ona izvjesnost koja je postala istinom, “izvjesnost koja (...) nije više suprotstavljena predmetu nego ga je učinila unutarnjim.”³⁴ Odnosno, kako Hegel navodi u predgovoru *Logike*:

Apsolutno je znanje *istina* svih načina svijesti, jer se, kako je to proizvelo ono njezino kretanje, samo u apsolutnom znanju potpuno dokinulo razdvajanje *predmeta* od *izvjesnosti njega samo*ga, a istina te izvjesnosti kao i ta izvjesnost istine postala je jednakom.³⁵

Uloga je *Fenomenologije* dakle osloboditi nas opreka svijesti u kojoj je, s jedne strane tako postavljene oprečnosti ono o čemu je znanje, dok je s njene druge strane sâm znajući subjekt. Oprečnost između svijesti i njenog predmeta (*Gegenstand*) nadvladana je uvidom u isti određujući karakter koji dijele kako svijest tako i njen predmet – dijalektički ili negativno-umski.³⁶ Njenim nadvladavanjem nadaje se novi zadatak koji se ima izvršiti u *Logici*, a sastoji se u tome da se pruže određenja prave naravi bitka sada kada bitak više nije shvaćen kao predmet svijesti, nego kao strukturalno identičan mišljenju i shvatljiv putem samog mišljenja kao takvog.³⁷

³² Hegel (2003 [1832]: 55).

³³ U potporu te tvrdnje Carlson ističe da “potpuna ‘neposrednost’ (*unmittelbarkeit*) [kojom započinje *Znanost logike*, nap. I. L.] mora biti uspoređena s neposrednošću kako je prikazana u Hegelovoj *Fenomenologiji duha*” (Carlson 2007: 9), naime Carlson ispravno ukazuje na činjenicu da se Hegel u uvodu *Logike* referira na *Fenomenologiju* kao njezinu nužnu pretpostavku (Carlson 2007: 10). Slično stajalište o nužnoj upućenosti jednog djela na drugo zastupa i Hyppolite, koji osim što početak logike vidi kao određen rezultat *Fenomenologije* između apsolutnog znanja koje je rezultat *Fenomenologije* i apsolutne ideje koja je rezultat *Logike* uočava “savršenu” korelaciju (Hyppolite, 1974: 573-606). Iako postoji dovoljna tekstualna evidencija koja podupire stajalište o ključnoj ulozi *Fenomenologije*, također postoji podjednako dovoljna i za obrnuto gledište, naime ako se “ne treba praviti nikakvu pretpostavku, ako se sam početak treba uzeti neposredno” (Hegel, 2003 [1832]: 56), onda je početak logike moguć bez pretpostavljanja rezultata *Fenomenologije*.

³⁴ Hegel (2003 [1832]: 56).

³⁵ Hegel (2003 [1832]: 30).

³⁶ “Dijalektički je moment vlastito ukidanje takvih konačnih određenja i njihovo prelaženje u svoja oprečna određenja.” Usp. Hegel (1987 [1830]: 100, §81 i primjedbu).

³⁷ Houlgate (2006: 144-161).

VI.

Početak je filozofije međutim moguće učiniti ne pretpostavljajući rezultat *Fenomenologije*, a samim time ni nečim posredovanim:

Ali ako se ne treba praviti nikakvu pretpostavku, ako se sâm početak treba uzeti *neposredno*, onda se on određuje samo time da to treba biti početak logike, mišljenja za sebe. Postoji samo odluka koju se može smatrati nekom samovoljom, odluka da se naime hoće promatrati *mišljenje kao takvo*.³⁸

Iz navedenoga se može steći dojam da početak *Znanosti logike* može biti posredovan i to tako što je posredovan rezultatom do kojega se došlo u *Fenomenologiji*, no isto tako neposredan ako se ne želi raditi nikakva pretpostavka i to na temelju same odluke da se promatra mišljenje kao takvo. Ipak, ono što će vrijediti kao početak filozofije Hegel određuje kao ono neposredno, ali ne tek neko puko neposredno, nego ono neposredno samo. U tomu određenju ne leži ništa više osim odluke (*Entschluß*) koju se može smatrati kao činom samovolje (*Willkür*) da se promatra mišljenje kao takvo, a čije promatranje stoji pod svrhom razvijanja filozofije lišene pretpostavki, naime:

početak mora biti *apsolutan* ili, što ovdje znači isto, apstraktan početak; on tako ne smije *pretpostavljati ništa*, ne mora biti ničim posredovan niti imati kakvu osnovu; on štoviše sâm treba biti osnovom cijele znanosti. On stoga mora biti naprosto nešto neposredno ili, štoviše, jedino *ono neposredno* samo. Kako on prema drugome ne može imati neku odredbu, on tako ni u sebi ne može sadržavati nikoju odredbu, nikakav sadržaj, jer bi taj sadržaj bio razlikovanje i međusobni odnos onog različitog a time i posredovanje. Početak je dakle *čisti bitak*.³⁹

Na ovome se mjestu treba neophodno zaustaviti i postaviti dva pitanja. Prvo pitanje tiče se “samovoljne odluke” kojom je omogućeno započinje lišeno pretpostavki – samovoljne odluke da se promatra mišljenje kao takvo. Što Hegel podrazumijeva pod tom samovoljnom odlukom i što na koncu znači da je *Znanost Logike* lišena pretpostavki? Drugo pitanje tiče se poimanja početka, tj. određenja početka kao čistoga bitka i može se postaviti tako da se pita što za *Logiku* znači da počinje njime i što na koncu jest taj čisti bitak. Pri pružanju odgovora na tako postavljena pitanja oslanjat ću se većinom na Houlgateovu interpretaciju Hegelova započinjanja. Način na koji će biti reprezentirani odgovori, nadam se da će doprinijeti stajalištu koje Hegelovu *Znanost logike* i općenito njegovu filozofiju ne smatra nečim izuzetno mističnim ili posve nerazumljivom pa samim time i nevažnim.

³⁸ Hegel (2003 [1832]: 56).

³⁹ Hegel (2003 [1832]: 56-57).

VII.

Odluka da se započne jest samovoljna. Ispravno razumijevanje samovoljne odluke podrazumijeva slobodu i pretpostavljena je njome. Odluka da se započne jest slobodna jer ju se može, ali i ne mora napraviti. Iako ju je racionalno napraviti postoje jednako dobri razlozi i da ju je se ne napravi.⁴⁰ Ona je slobodna i iz druge perspektive – iz perspektive obične, svakodnevne, ne-filozofijske svijesti koja nije nošena modernim duhom u samodređujućoj slobodi utemeljenoj na samokritičnosti, nego je ukorijenjena i fiksirana u izvjesnosti i na izvjesnosti svakodnevna života.⁴¹ Naivna je ili uobičajena svijest kako to primjećuje Houlgate okružena predmetima i ljudima o čijem postojanju ona ne dvojii. Ona je privržena onim vjerovanjima i zaokupljena onim uobičajenim djelatnostima u čiju valjanosti i korisnost ne vidi razloga za dvojbu.⁴² Naivna svijest naime “ne osjeća imperativ zbog kojega bi odbacila sve sebi srcu prirasle pretpostavke i započela s pukim bitkom već je mnogo vjerojatnije da će poziv za takvim isključenjem pretpostavki smatrati opasnim ili ludim.”⁴³ Ako ju je ipak racionalno napraviti, onda tu racionalnu odluku da se započne s čistim bitkom i kompletnom, radikalnom suspenzijom svih pretpostavki i mnijenja o onome što bitak i mišljenje jesu, treba toj naivnoj svijesti na njoj primjeren način i obrazložiti. Ako joj se ne ponude razlozi za takvo radikalno sustegnuće od svih pretpostavki, onda je s položaja naivne svijesti takav zahtjev racionalno odbiti.⁴⁴ Hegel vjeruje da je primjereno obrazloženje ponudio u *Fenomenologiji duha*, dapače vjeruje da jedino fenomenološka analiza svijesti kao takva opravdava stajalište apsolutnoga znanja svakodnevnoj, uobičajenoj, tj. naivnoj svijesti.⁴⁵

Ipak, ona ne mora proizlaziti iz fenomenološke obrade pitanja. Odluka da se započne može proizlaziti iz bavljenja poviješću filozofije, filozofijom kao takvom, religijom ili jednostavno tako da se odbace sve pretpostavke i mnijenja te promatra mišljenje kao takvo. Ona je na koncu slobodna jer se uistinu ni jedan pojedinac ne mora odlučiti baviti logikom koja započinje s čistim bitkom te može posve mirno i s punim pravom nastaviti biti zaokupljen poznatošću svojega svijeta ne odbacujući pri tom ni jednu svoju pretpostavku. U tako shvaćenoj slobodi smatram da leži najdublji smisao te samovoljne odluke. Preostaje odgovoriti što točno znači započeti ne pretpostavljajući ništa, odnosno što znači započeti s onim što ostaje nakon otklanjanja svih pretpostavki – s čistim bitkom. Prvo pitanje je dakle što znači započeti filozofiju posve lišenu pretpostavki, drugo je što znači započeti neposrednim čistim bitkom.

⁴⁰ Houlgate (2006: 144).

⁴¹ Houlgate (2006: 144).

⁴² Houlgate (2006: 144-145).

⁴³ Houlgate (2006: 145).

⁴⁴ Houlgate (2006: 145).

⁴⁵ Houlgate (2006: 146).

VIII.

Zahtjev da filozofija ne prihvati nijednu nezajamčenu pretpostavku o mišljenju i iz mišljenja izvedenim kategorijama jest zahtjev za nepretpostavljenom filozofijom. Prema Houlgateovu viđenju Hegelova filozofija ne smije pretpostaviti, tj. uzeti kao zajamčeno da je bitna karakteristika mišljenja suđenje, kao ni samosvjesna aktivnost onoga “Ja”. Ona ne smije dapače pretpostaviti ništa o mišljenju kao takvom.⁴⁶ Houlgate opravdanje za takvu interpretaciju pronalazi Hegelovim uvidom da:

valja pri ulazu u znanost napustiti sve druge pretpostavke ili predrasude bilo da su uzete iz predodžbe ili mišljenja (...) znanosti treba da prethodi sumnjanje u sve, tj. potpuno *nepretpostavljanje* u svemu. Taj je zahtjev, naime, u odluci da se *čisto misli* izvršen s pomoću slobode, koja apstrahira od svega i koja shvaća svoju čistu apstrakciju, jednostavnost mišljenja.⁴⁷

Filozofija dakle ne bi trebala uzeti ništa kao već unaprijed prihvaćeno i pretpostavljeno, nego bi trebala biti vođena radikalnom sumnjom u sve postojeće. Tako je shvaćena sumnja, kako dobro primjećuje Houlgate, veoma nalik onoj Descartesovoj, no dok ona Descartesa vodi zaključku – *cogito, ergo sum* – Hegela vodi zaključku da mišljenje *jest*.⁴⁸ Ona ne smije o mišljenju pretpostaviti ništa osim onoga da ono tek *jest*. Iz toga “čistoga bitka mišljenja, Hegel vjeruje, nužne kategorije mišljenja bit će izvedene.”⁴⁹ Filozofirati bez pretpostavki, prema Houlgateovoj interpretaciji, jest zahtjev da se na njezinu početku ne pretpostavi da su kategorije pojmovi pojmljeni kao predikati mogućih sudova, također da se ne pretpostavi da mišljenjem vladaju pravila Aristotelove logike, primjerice počelo neproturječja ili bilo koji drugi zakon mišljenja uopće. Zahtjev za započinjanjem filozofije posve lišene pretpostavki jest zahtjev da se stavi po strani sve ono što je filozofija ustvrdila o mišljenju. Taj zahtjev ne iziskuje da se fundamentalni zakoni formalne logike jednostavno pretpostave kao pogrešni, nego to znači da se na početku takvi zakoni ne mogu jednostavno pretpostaviti kao nepobitni i određujući za ono što će vrijediti kao racionalno.⁵⁰ Kako Houlgate navodi “ne bismo smjeli očekivati da će nam formalna logika pružiti standard na temelju kojega ćemo procjenjivati jesu li Hegelovi argumenti u *Logici* racionalni (ili mnogo vjerojatnije na temelju kojega ćemo ih prosuditi kao sofisticne).”⁵¹ Započeti filozofirati bez pretpostavki ne zahtjeva puko odbacivanje svega onoga što je tradicionalno vrijedilo kao “mišljenje”, “pojam”, “racionalnost”, nego ono zahtjeva svojevrsno sustegnuće od (u)poznatih pretpostavki o mišljenju ne bili se u samom tijeku *Logike* otkrilo hoće li ili neće one vrijediti kao ispravne.⁵² Kao što je gore navedeno takav zahtjev posve je racionalno

⁴⁶ Houlgate (2006: 27-28).

⁴⁷ Hegel (1987 [1830]: 99-100, § 78).

⁴⁸ Houlgate (2006: 31-32).

⁴⁹ Houlgate (2006: 32).

⁵⁰ Houlgate (2006: 30).

⁵¹ Houlgate (2006: 30).

⁵² Houlgate (2006: 30).

odbiti sa stajališta naivne svijesti, dapače takav zahtjev uistinu izgleda *izokrenut* sa stajališta zdrava razuma. Ponajprije se to očituje u zahtjevu da se fundamentalni zakon mišljenja – počelo neproturječja – stavi po strani, a to je ono što se na početku *Znanosti logike* od njezina čitatelja očekuje. Hegel doista ne tvrdi da počelo neproturječja ne vrijedi, nego otvara mogućnost da može vrijediti, ali i ne mora. Ako se pokaže da Hegelova logika uistinu “krši počelo neproturječja, stoga – a ja ovdje ne pretpostavljam da ona to čini – će to biti iz razloga što mišljenje *dokazuje* da nije posve upravljano tim počelom, a ne iz razloga jer ga je Hegel jednostavno odlučio odbaciti.”⁵³

IX.

Preostaje odgovoriti na pitanje što znači započeti s čistim bitkom. Nakon što su se stavile po strani sve pretpostavke o mišljenju – da mišljenje ima bilo kakvu određenu strukturu, da operira bilo kakvim određenim pojmovima i da je podvrgnuto bilo kakvim zakonima – ono što preostaje jest jedino to da mišljenje *jest* – jednostavni čisti bitak “bez ikakve daljnje odredbe”⁵⁴ koji je za mišljenje neposredan, koji je “čista neodređenost i praznina”.⁵⁵ Započinjanje s čistim bitkom odnosno s mišljenjem čistoga bitka jest ono koje jamči da će se sve kategorije mišljenja i kategorije onoga što jest – a koje će u tom razvijanju biti izvedene – biti izvedene na nužan način. Istinито i nužno izvođenje (dedukcija) osnovnih kategorija zajamčeno je upravo početkom – čistim bitkom – iz kojega se i na temelju kojega se izvode sve ostale kategorije.

Hegelova dedukcija osnovnih kategorija iz početka pojmljenog kao čistoga bitka u mišljenju svojevrstni je nastavak Kantove metafizičke dedukcije kategorija. Njihova je razlika u tomu što Hegel ono najosnovnije u mišljenju ne identificira funkcijom suđenja, nego samo time da mišljenje *jest*. Ono gdje se Hegel nastavlja na Kanta jest u tomu što kao i on kategorije vidi utemeljene u umu, no dok Kant poima početak kao funkciju suđenja, Hegel tu poima samo to da mišljenje jest – odnosno – čisti bitak. S druge strane, Hegel argumentaciju Kantove transcendentalne dedukcije u kojoj su kategorije ograničene na predmete mogućega iskustva proširuje na način da tvrdi da um na spoznaje jedino predmete mogućega iskustva, nego i bitak kao takav. Hegelova je transcendentalna dedukcija omogućena strukturalnom identičnošću mišljenja i bitka. Iako Hegel, kako to Houlgate ispravno primjećuje, time ne želi reći kako nema razlike između bitka i mišljenja, nego samo to da ona ne smije biti prisutna prilikom započinjanja mišljenja. Početak nije moguć s tom razlikom. Kasnije će se ispostaviti da je i bitak sam po sebi, a ne samo po mišljenju, tj. po svijesti. No, na početku ne može postojati takva neovisnost bitka o mišljenju.

⁵³ Houlgate (2006: 30).

⁵⁴ Hegel (2003 [1832]: 71).

⁵⁵ Hegel (2003 [1832]: 72).

Tvrđnja da je mišljenje uvjet bitka te tvrdnja da je mišljenje barem mišljenje bitka koji je *sam po sebi*, dakle neovisan o svijesti sjedinjuju se u jednu tvrdnju – da je ono što je samo po sebi ujedno i po mišljenju odnosno po svijesti. Struktura bitka jest struktura mišljenja bitka – samo se to nalazi na početku.⁵⁶

X.

S obzirom da je tomu tako, početak je moguće učiniti bilo čistim bitkom, bilo mišljenjem čistoga bitka. Mogućnost da se za početak uzme mišljenje čistoga bitka ima isti rezultat kao i početak učinjen čistim bitkom:

Ali oni što nisu zadovoljni *bitkom* kao početkom zato što on prelazi u nebitak i iz toga nastaje jedinstvo bitka i Ništa, neka vide mogu li biti zadovoljniji ovim početkom koji započinje predodžbom *početka* i s analizom koja će svakako biti točna, ali jednako tako vodi jedinstvu bitka i ništa, nego li time da se bitak učini početkom.⁵⁷

Naime, kako kaže Carlson, bilo da je riječ o ustrajavanju na čistoj predodžbi “o pukom početku kao takvom”⁵⁸, bilo na čistom bitku rezultat je isti – jednostavna neposrednost koja je čisti bitak, “*bitak* uopće: *bitak*, i ništa drugo, bez ikakve daljnje odredbe i ispunjenja”⁵⁹ kao ono što čini početak znanosti, a sam početak “sadrži oboje, bitak i Ništa; jedinstvo je Bitka i Ništa; – ili je nebitak koji je ujedno bitak, i bitak koji je ujedno nebitak”.⁶⁰

Carlson se naime priklanja onom tumačenju koje Hegelov početak pa time i započinjanje *Logike* određuje čistim bitkom. Carlsonovo objašnjenje Hegelova početka izraženo je trima hipotezama. Prva od njih iskazuje misao da je *Znanost logike* posve lišena temelja te ujedno posve lišena i slobodna od pretpostavki. Druga se iskazuje mišlju da je odluka da se započne posve kontingentna činjenica, tj. na kontingentnosti utemeljena odluka te na koncu treća iskazuje da je započinjanje s čistim bitkom najbolji početni položaj i to zbog toga što se on razvija u svoj krajnji rezultat – apsolutnu ideju – koja posreduje početak.⁶¹

Carlsonov je zaključak da je početak *Logike* omogućen jednostranim pokušajem razuma da zahvati zadnji korak logike – apsolutnu ideju. Razum je u tom svojem jednostranom pokušaju ne može zahvatiti te se stoga njegov pokušaj izjalovljuje. Početak logike jest neuspjeh i upravo je taj neuspjeh ono što ga čini uspješnim.⁶²

⁵⁶ Houlgate (2006: 129-131).

⁵⁷ Hegel (2003 [1832]: 62).

⁵⁸ Hegel (2003 [1832]: 61).

⁵⁹ Hegel (2003 [1832]: 56).

⁶⁰ Hegel (2003 [1832]: 61); Carlson (2007: 37).

⁶¹ Carlson (2007: 39).

⁶² Carlson (2007: 39).

Prva i druga Carlsonova hipoteza posve je u skladu s Houlgateovom interpretacijom. Treća hipoteza – da se čisti bitak na koncu sabire u apsolutnoj ideji – nedvojbena je činjenica, no ona na samome početku prema Houlgateu ne smije biti poznata odnosno pretpostavljena. Ona će se na samome kraju logike pokazati kao jedinstvo sviju kategorija, odnosno da je ona ono “neposredno, ali *kroz ukidanje posredovanja*, ono jednostavno kroz *ukidanje razlike*, ono pozitivno kroz ukidanje negativnog”⁶³ te da je stoga taj rezultat istina. “*On je isto toliko neposrednost koliko i posredovanje.*”⁶⁴ Ipak, na samome početku takvo jedinstvo ne smije biti pretpostavljeno. Čisti bitak nije stoga najbolji položaj iz razloga što se on razvija u svoj krajnji rezultat – koji ga pak utemeljuje – već je on *jedina* moguća pozicija – on je ono jedino što ostaje nakon otklanjanja svih pretpostavki o mišljenju.

U podlozi Carlsonove interpretacije Hegelova započinjanja leže dvije zamisli. Jedna je da se primjereno razumijevanje početka logike da jedino iščitati sa stajališta njezina kraja, dok druga podrazumijeva primjereno objašnjenje uloge razuma, dijalektičkoga i spekulativnoga uma. Tvrdnja da razum ne može pojmiti apsolutnu ideju te da je upravo to ono što logiku omogućava pretpostavljena je tim dvama tvrdnjama. Jedna i druga te ono što njih dvije povlače prema Houlgateu se pokazuju promašenima u svjetlu gore opisane bespretpostavne filozofije.

XI.

Ne smije ostati prevideno da započeti s čistim bitkom znači započeti s onime neposrednim. U svjetlu činjenice da je i ono neposredno kao takvo uvijek već posredovano, a ono posredovano teži daljnjem posredovanju – započinjanje čistim bitkom koji je neposredan potrebuje dodatno opravdanje. Ako su obje odredbe nerazdvojene i nerazdvojne, postavlja se pitanje na koji je način moguće opravdati to svojevrсно razdvajanje koje je prisutno u početku. Pitanje opravdanja neposredna započinjanja prethodi određenju početka putem čistoga bitka i to stoga što je neposrednost odredba koja je kako se pokazalo neshvatljiva u odvojenosti od posredovanja.

Početak određen kao čisti bitak moguće je shvatiti kao već posredovan *Fenomenologijom duha* ili kao posredovan krajem *Znanosti logike* – apsolutnom idejom. Ipak, Hegel se odlučuje za ono *neposredno* – čisti bitak – na temelju samovoljne odluke da se promatra mišljenje kao takvo. Mišljenje apstrahira od svega konkretnog, odnosno svega onoga što jest i što može biti predmet mišljenja. U tom okretanju mišljenja na samo mišljenje ono što preostaje je tek to da mišljenje *jest* – čisti bitak mišljenja. Ono je za mišljenje neposredno, svojim sadržajem najsiromašnije, a opsegom najšire stoga je isto što i čisto ništa. Bitak i ništa su u odnosu identiteta,

⁶³ Hegel (2004 [1816]: 303).

⁶⁴ Hegel (2004 [1816]: 304).

no ujedno i u odnosu kontradikcije, odnosu u kojemu se odvija *nastajanje* ako se počinje i kreće od ništa k bitku i obratno, *nestajanje* koje se odvija ako se počinje i kreće od bitka k ništa:

u jednoj je Ništa kao neposredno, to jest, ona počinje od Ništa koje se odnosi spram bitka, to znači, prelazi u njega, u drugoj odredbi bitak je kao neposredan, to jest, ona počinje od bitka koji prelazi u ništa, – *nastajanje* i *nestajanje*.⁶⁵

Nastajanje i nestajanje su momenti postajanja (bivanja) koje je jedinstvo bitka i ništa. Ono sjedinjujuće tih momenata jest kategorija opstojanja. Započinjanje čistim bitkom ili započinjanje s čistim ništa jest ono koje jamči da će sve daljnje kategorije mišljenja i kategorije onoga što jest sadržavati početne kategorije kao što su u postajanju i opstojanju sadržane kategorije bitka i ništa. One kategorije koje slijede opravdavaju se onima koje im prethode i te su prethodujuće, utemeljujuće kategorije prisutne u svim onima koje iz njih proizlaze. Imanentnim logičkim napredovanjem svaka daljnja kategorija je sadržajno bogatija, no u isto vrijeme početna kategorija čistoga bitka, sam početak, biva prisutan u svima njima, naime:

ono počinjuće ostaje ležati u osnovi svemu slijedećemu i ne iščezava iz njega. (...) Tako je početak filozofije, temelj što je prisutan i što se održava u svim slijedećim razviticima, jest ono trajno što je svojim daljnjim odredbama posve imanentno.⁶⁶

Iz samoga smisla imanentnoga logičkog napredovanja držim da se početak može ponajbolje razumjeti. Sistem se može razumjeti samo unutar sistema, a razumijevanje toga istoga zahtijeva sistematsko sagledavanje cjeline. Nijedna kategorija nije tek ono što ona jest, nego ona ujedno *u sebi* sebe negira. Kategorija nema svoje istinsko značenje u jednostranom sagledavanju nje same, nego je njezino značenje kako određeno onime čime samu sebe iz sebe same negira, tako i onom kategorijom u kojoj se nadvladava u njoj immanentan proturječan odnos. Kategorije u *Logici* stoga nemaju fiksno, jednostrano značenje, nego se ono određuje uspostavljenim odnosima unutar samih kategorija i odnosima između samih kategorija – mrežom – cjelinom uspostavljena sistema značenja. Nadalje, ono trajno – temelj – supstancijalitet time što je trajno upravo napredovanjem i napredovanjem zajamčeno omogućava povijesno sagledavanje smisla početka – ne kao jednom učinjena i zauvijek konačna – nego upravo suprotno – kao stalno prisutno u svim svojim sljedećim razviticima.

Zahvaljujući ideji kruga (koja nije ništa drugo nego li ciklična struktura *Znanosti logike*) u kojoj se povezuje početak i rezultat same filozofije, omogućeno je razumijevanje i opravdanje same filozofije, ali unutar nje same, naime “htjeti biti načisto o spoznavanju *prije* znanosti, znači zahtijevati da bi se ono trebalo pretresti

⁶⁵ Hegel (2003 [1832]: 100).

⁶⁶ Hegel (2003 [1832]: 58-59).

*izvan nje; izvan znanosti se to ne daje izvršiti, barem ne na znanstven način, o kojemu se ovdje jedino radi.*⁶⁷

Ipak na koncu valja još jednom postaviti pitanje – kako je moguće da se one dvije odredbe – neposrednost i posredovanje koje su nerazdvojene i nerazdvojne – shvate razdvojeno. Započinjanje onim neposrednim čistim bitkom zahtijeva od nas takvo razdvajanje. Ono će se početno neposredno pokazati i samo posredovanim, no taj uvid na samome nam početku ne stoji na raspolaganju jer se u “nekom vremenskom razvoju ne može anticipirati to da je početak već kao takav nešto što je izvedeno.”⁶⁸ Razdvajanje je neophodno da bi se otpočelo, no ono neposredno koje je tim razdvajanjem dobiveno unutar se same logike pokazuje kao posredovano *imanentnim napredovanjem* kojim početak u toj “određenosti da bude nešto neposredno i apstraktno, gubi ono što je u njemu jednostrano (...) a linija znanstvenog napredovanja time se oblikuje u *jedan krug*.”⁶⁹

Bibliografija:

Carlson, D. G. (2007.) *A Commentary to Hegel's Science of Logic*, New York: Palgrave Macmillan.

Filipović, V. (1962) “Georg Wilhelm Friedrich Hegel”, u: Filipović, V. (ur.) *Klasični njemački idealizam*, Zagreb: Matica hrvatska, str. 94-120.

Gadamer, H. - G. (2000.) [1996] *Početak filozofije*, Zagreb: Biblioteka Scopus.

Halder, A. (2002.) [2000] *Filozofijski rječnik*, Zagreb: Naklada Jurčić.

Hegel, G. W. F. (2000.) [1807] *Fenomenologija duha*, Zagreb: Naklada Ljevak.

—. (2004.) [1816] *Znanost logike., Nauk o pojmu (Subjektivna logika), Sv. 2.*, Zagreb: Demetra.

—. (1987.) [1830] *Enciklopedija filozofijskih znanosti*, Sarajevo: Veselin Masleša.

—. (2003.) [1832] *Znanost logike. Nauk o bitku (Objektivna logika, Dio 1.), Sv. 1.*, Zagreb: Demetra.

Houlgate, S. (2006.) *The Opening of Hegel's Logic: From Being to Infinity*, West Lafayette/Indiana: Purdue University Press.

Hyppolite, J. (1974.) *Genesis and Structure of Hegel's Phenomenology of Spirit*, Evanston: Northwestern University Press.

Inwood, M. J. (1992.) *A Hegel Dictionary*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

⁶⁷ Hegel (2003 [1832]: 55).

⁶⁸ Hegel (2004 [1816]: 308).

⁶⁹ Hegel (2003 [1832]: 59).

HEGELOVO POIMANJE POČETKA

Kangrga, M. (2000.) "Hegelov filozofski sistem", u: Hegel, G. W. F. *Fenomenologija duha*, Zagreb: Naklada Ljevak, str. 523-547.

Redding, P. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, Stanford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/archives/fall2010/entries/hegel/>, (stranica posjećena: 18.12.2011.)

Hegel's concept of beginning

IVAN LORGER

ABSTRACT: The main intention of this paper is an analysis of short introductory essay *With What Must the Science Begin?* which is in Hegel's work *Science of Logic*. Before analysis I will discuss two concepts: logic (*Logik*) and beginning (*Anfang*). Hegel's beginning of logic will be discussed through: immediacy and mediation. During the analysis beginning will be observed as mediate and immediate. In the first case, beginning will be mediated with *absolute knowing*. In the other case, we will discuss beginning as immediate with arbitrary resolve to observe thought itself. Immediate, then, will be defined as pure being. After arbitrary resolve, I will discuss implications of beginning through pure being which will be an answer to the question what means to begin with pure being. I will try to explain that philosophy may begin by presupposing nothing. In the end, I will argue that beginning is perhaps best understandable in the light of immanent logic development and considering that concepts of mediate and immediate are, in Hegel's case, inseparable and unseparated, and try to answer why is this separation necessary at the beginning.

KEY WORDS: Logic, beginning, immediate and mediate, pure being, immanent logic development.